

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA EMPERYALİST GÜÇLERİN OSMANLI DEVLETİNDEKİ NÜFUZ BÖLGELERİ VE YAPILAN GİZLİ ANLAŞMALAR

Mediha AKARSLAN*

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı başladığı dönemde, Osmanlı Devleti'ne ilgi duyan emperyalist devletler, Osmanlı topraklarını paylaşma çabası içersindeydiler. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Yunan, Sırp, Bulgar ve diğer Balkan uluslarının ayaklanmalarıyla İmparatorluk parçalanmanın eşiğine gelmiş iken, özellikle 14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan Edirne Anlaşmasıyla bağımsız bir Yunanistan'ın kurulması, Osmanlı Devleti'nin bünyesi içindeki diğer uluslar için olumsuz bir örnek olmuştur¹. Bunun sonucunda Balkanlar'da çözümler başlamıştır.

Balkanlar'daki bu çözümlerle birlikte, Osmanlı Devleti'nin toprakları Fransa, İngiltere, Rusya, Avusturya ve aha sonra Almanya ve İtalya'nın rekabet arenası olmuştur². Bu süre zarfında, Osmanlı Devleti izlediği denge politikası ile ayakta kaldı. Bunun sonucunda, Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılması, diğer bir deyimle, Batılılar'ın ifadesiyle;

“Avrupa'nın Hasta Adamı”nın uluslararası arenadan silinmesi ve mirasının paylaşılması hususu 20. yüzyıla kaldı. Osmanlı toprakları üzerinde zengin petrol kaynaklarının bulunması, bölge üzerinde emperyalist isteklerin yoğunlaşmasında en önemli nedenlerinden biriydi. Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki, her emperyalist devletin etkin olacağı yörelerin, nüfuz bölgelerinin nereleri olduğu veya olacağı konusunda gerek Batılı Devletler'in kendi aralarında, gerekse Osmanlı Devleti ile yaptıkları birçok ikili anlaşmayla saptanmıştı. Böylece Osmanlı Devleti, yapılan bazı anlaşmalardan kesinlikle haberdar değildi. Fakat bazılarında imza attığı anlaşmalar vasıtasıyla kendi

* Yrd. Doç. Dr.: Uludağ Üniv. İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Öğretim Üyesi.

¹ Sander (1987: 118).

² Aybars (1993: 65).

toprakları üzerinde batılı devletlerin siyasal ve ekonomik egemenliğini kabul etmişti³. Esasında emperyalist devletlerin nüfuz bölgeleri ilerde yapılmasını bekledikleri paylaşmanın siyasal sınırlarını belirtiyordu.

I. EMPERYALİST DEVLETLERİN NÜFUZ BÖLGELERİ

Emperyalist devletler, Birinci Dünya Savaşı çıkmadan önce, Osmanlı Devleti'nin bir müddet daha yaşaması gerektiği düşüncesindeydiler. Bu sebepten ilerde, Osmanlı toprakları üzerinde paylaşma vakti gelinceye kadar aralarında çıkar çatışmasından doğabilecek ihtilâfları ve potansiyel bir savaşı önlemek istiyorlardı. Bu düşünceler ışığında, etkin olacakları nüfuz bölgelerini tesbit ettiler. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın beklenmedik bir anda patlaması, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yapılan hesapların, tahmin edilenden daha önce ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılması gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışını Sayın Oral Sander şöyle ifade etmektedir;

“Osmanlı Devleti, ne en güçlü dönemlerinde, 18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere'ninkine benzer bir başat güç olabilmiş, ne de düşüşünün en alt noktasında başka devletlerin “oyuncağı” ve “sömürgesi” haline getirebilmiştir. 400 yıl yükseklerde uçan, benliğinden memnun bir gururun gösterişi ile Avrupa, Asya ve Afrika politikalarının en önemli kutuplarından biri olan “Anka” ömrünün son iki yüzyılı içten içe çürümüş, yükseklere çıkacak gücü bulamamış ve başka “yırtıcıların” avı haline gelecek duruma düşmüştür. Ancak 600 yılın gururuyla, kendini ateşe atacak ve külleri arasında çıkaracağı yepyeni benlikle yükseklerle doğru kanat çırpacaktır”⁴.

Gerçekten de, Emperyalist devletler hiç düşünmedikleri bir direniş ve karşı koyma ile karşılaşmışlar. Bunun sonucunda, Ulusal Kurtuluş Savaşı yapılmıştır. Emperyalist devletler tarafından Birinci Dünya Savaşı öncesi nüfuz bölgelerinin tesbit edilmesi durumu, bir savaş ihtimaline karşı, Osmanlı yöneticilerinin batılı devletlere başvurusu ve çırpınışlarının ne kadar faydasız bir çaba olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu nüfuz bölgeleri, emperyalist devletler tarafından şu şekilde tesbit edilmiştir.

a) Rusya'nın Nüfuz Bölgesi

Rusya tarihi boyunca İstanbul ve Boğazlar üzerindeki isteklerini gerçekleştirebilmek için her zaman bir takım hesaplar içinde olmuştur. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra, açık denizlere ulaşmak Rusya'nın, herşeyin önüne geçecek şekilde ana hedefi olmuştur. Osmanlı

³ Selek (1982: 1).

⁴ Sander (1991: 73).

Devleti'nin 28 Ekim 1914'de savaşa girmesinden sonra, Rus Çar'ı tarafından 2 Kasım 1914'de bir beyanname yayınlanır. Bu beyanname özetle şöyle denilmektedir:

“Bütün Rusya olarak biliyoruz ki, Osmanlı'nın bilinçsizce savaşa katılması atalarımızın bize Karadeniz kıyılarında bir miras olarak bırakmış oldukları tarihi görevi yerine getirmek yolunu Rusya'ya açmak suretiyle, Osmanlı'yı yıkıma götüren olayların seyrini daha çabuklaştıracaktır”⁵.

Rus Çarı tarafından yayınlanan bu beyanname göstermektedir ki; Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na katılsa da, katılmasa da Rusya'nın fırsat bulur bulmaz tarihi görevini yerine getirmeye çalışacağı vurgulanması bakımından önemlidir. Türkiye'nin bugünkü idari yapısını gözönüne alacak olursak, hemen hemen 20 vilayeti içine alan Doğu Anadolu Bölgesi de Rusya'nın ilgi sahası içersindeydi⁶. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra 1 Kasım 1914'te Rusya'nın Doğu Beyazıt üzerinden Osmanlı'nın sınırlarına saldırması ile Kafkas cephesinin açılması bunun göstergesidir⁷. Ayrıca, Rusya 1840'lı yıllardan itibaren bütün Balkan Slavlarını Rus Çarlığı'nın liderliğinde birleştirme çabası içersindeydi⁸. Fakat Birinci Dünya Savaşı başlarken Rusya'nın amacının Balkanlar'dan daha çok, Boğazlar'a yönelmiş olduğunu söyleyebiliriz.

b) İngiltere'nin Nüfuz Bölgesi

Göller Yöresi (Burdur, Eğridir ve Beyşehir Göllerini kapsayan bölge), ayrıca İzmir-Aydın demiryolu hattından Afyonkarahisar'a kadar olan kısım İngiltere'nin nüfuz bölgesidir⁹. Bundan başka, bütün Arabistan Bölgesi de İngiltere'nin ilgi alanı içersindeydi. İngiltere'nin 16. yüzyıldan itibaren Hindistan'a karadan bir yol temin etmek düşüncesi Ortadoğu'ya ilgi nedeninin en önemli sebeplerinden biriydi. İngiltere için bu yolu tehdit eden potansiyel tehlike, Rusya idi. Bu yolu, Doğu yolunu açık tutabilmek ve bu nedenle Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak, uzun süre İngiliz dış politikasının temelini oluşturmuştur¹⁰. Fakat, zamanla Almanya'nın “Doğuya açılma projesi” çerçevesinde Yakınoğu'da etkinliğinin artması sonucu oluşan Alman-İngiliz rekabeti neticesinde, İngiltere 1878 Berlin Anlaşması'ndan itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü politikasını terkederek, Osmanlı toprakları üzerinde kendi güdümünde devletler kurma veya kendi yerleşme temayülü içersine girmiştir. Nitekim bu politika değişikliğinin ilk

⁵ Bayur (1975: 31).

⁶ Selek (1982: 17).

⁷ Ünal (1958: 222).

⁸ Koloğlu (1993: 79).

⁹ Selek (1982: 17).

¹⁰ Karaman (1991: 16).

göstergesi olarak da, Berlin Anlaşması'nda (1878) Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni korumak maskesi altında Kıbrıs'ı işgal etti¹¹.

Yine İngiliz nüfuz bölgesi ile ilgili olarak Bağdat ve Musul petrollerinin arama ve çıkarması hususunda 19 Mart 1913'te uzun görüşmelerden sonra İngiltere ile Almanya arasında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre, hisseleri Türkiye Milli Bankası (Alman-İngiliz), Shell (İngiliz) ve Deutsche Bank (Alman) ortaklığından oluşan "Osmanlı Petrol Şirketi"ne yeni şekil verilerek Irak üzerindeki ekonomik menfaatler iki devlet arasında paylaşılmıştır. Bu paylaşmaya göre, "Osmanlı Petrol Şirketi"nin hisselerinin % 75'i İngiliz şirketine, % 25'ini de Alman Deutsche Bank'a ait olduğu kabul edilmiştir. Bunun sonucunda her iki devlet de, Osmanlı Devleti'ne yoğun baskı yaparak, Musul ve Bağdat bölgelerinde petrol arama imtiyazını, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından üç gün önce, 25 Haziran 1914'te almıştır¹².

c) Almanya'nın Nüfuz Bölgesi

İstanbul'dan Bağdat'a kadar uzanan demiryolunun iki tarafını içine alan bölge, Alman nüfuz bölgesidir. Esasında Almanya Osmanlı Devleti'ne karşı ikili bir politika izliyordu. Almanya, 18 Ocak 1871'de birliğini kurduktan sonra, Osmanlı topraklarında ve Ortadoğu'da üstün bir siyasi ve ekonomik güç olarak ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda; İngiltere'nin karşı çıkmalarına karşılık;

a) Osmanlı Devleti'nden 1888 yılında Haydarpaşa-İzmit Demiryolu'nun işletme hakkını aldı.

b) Yine, 27 Kasım 1899'da Haydarpaşa - Bağdat - Basra Demiryolu'nun yapımını aldı¹³.

"Almanya işgalci olarak kötüdür, ama müttefik olarak daha kötüdür" diyen Avusturya atasözünü haklı çıkaracak davranışlar gösteren Alman İmparatoru Kayzer Wilhelm, İstanbul'daki büyükelçi Baron Vangenheim'e yazdığı mektuplarda şöyle demektedir;

"Osmanlı Devleti çökmek üzeredir, çökecektir. İmparatorluk paylaşılacaktır. Bu paylaşmada daha az hisse hasibi olacak devlet, dünyayı kontrol olanağından mahrum olacaktır..."¹⁴

Bu görüşten hareketle Almanya Osmanlı İmparatorluğu'nda etkinlik kurmak için legal ve illegal her yolu kullanmıştır¹⁵. Bu özellikle, Osmanlı ordusunu

¹¹ Sander (1992: 231).

¹² Uçarol (1993: 384).

¹³ Uçarol (1993: 380).

¹⁴ Bardakçı (Tarih Yok: 101).

¹⁵ Bardakçı (Tarih Yok: 118).

kontrol altına almak hususunda yoğunlaşmıştır. Almanya, Osmanlı Devleti'nden elde ettiği imtiyazlar yanında, bir takım gizli anlaşmalarla da menfaat elde etme çabası içerisinde olmuştur. Örneğin; Almanya 15 Haziran 1914 tarihinde İngiltere ile yaptığı Bağdat Demiryolu Sözleşmesi ile, Osmanlı Devleti'nin Asya toprakları etki alanlarına bölünüyordu. Bu gizli sözleşmeyi özetleyecek olursak; 1. Osmanlı Devleti bütünlüğünü koruyacak olursa, Almanya bu devlet üzerindeki üstünlüğünü koruyacak, 2. Osmanlı Devleti'nin dağılması halinde ise, paylaşmadan payını alacaktı¹⁶.

Bu gizli sözleşmeden, Almanya'nın dost ve müttefiki olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin haberi yoktu.

d) Avusturya'nın Nüfuz Bölgesi

Almanya ile İngiltere'nin Anadolu'daki nüfuz bölgelerinin güneyi ile İtalyan nüfuz bölgesinin (Güneybatı Anadolu) doğusunda kalan bir bölge Avusturya nüfuz bölgesi olarak düşünülmüştür¹⁷.

e) İtalyan'ın Osmanlı Devleti Toprakları Üzerindeki Nüfuz Bölgesi

Emperyalist devletler aralarında yaptıkları anlaşmalarla, İtalyanlar'a Güneybatı Anadolu'da, bütün İç Ege, Ege Bölgesi ve Antalya Bölgesi ile Konya-Kayseri çizgisine kadar İç Anadolu'yu içine alacak şekilde sınırları tam tesbit edilmeyen bir bölgeyi, nüfuz bölgesi olarak bırakmışlardı¹⁸. Ayrıca, İtalyanlar'ın Osmanlı Devleti toprakları üzerinde, Banco di Roma ve Trieste'li Lloyd Sigorta Şirketi gibi... etkin şirketleri bulunmaktaydı¹⁹.

f) Fransa'nın Nüfuz Bölgesi

Manisa-Soma-Bandırma ve Bursa-Mudanya demiryollarının geçtiği bölge²⁰ ile Sivas'a kadar İç Anadolu'nun Doğuorta Bölgesi, Elâzığ ve Mardin yöresi ile Antalya Bölgesi'nden Lübnan'ı içine alan bölüm ve Suriye ile Kuzey Irak Fransa'nın nüfuz bölgesidir²¹. Fransa, Osmanlı Devleti'nde toprak kadar, ekonomik çıkarlar peşindeydi. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti

¹⁶ Sander (1987: 208).

¹⁷ Selek (1982: 17).

¹⁸ Selek (1982: 18).

¹⁹ Masala (1993: 92).

²⁰ Selek (1982: 17).

²¹ Çağatay (1993: 135).

kurulduktan sonra, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını kolayca kabul edemediler²².

II. OSMANLI DEVLETİ'Nİ PARÇALAYAN GİZLİ ANLAŞMALAR

Yukarıda izah ettiğimiz gibi, Birinci Dünya Savaşı öncesi emperyalist devletlerin nüfuz bölgelerini tesbit etmeleri, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması sırasında düşündükleri siyasi sınırlarının beklentisinin göstergesidir.

Nitekim İtilâf Devletleri Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti'ni nasıl paylaşacakları hususunda gizli anlaşmalar yapmışlardır. Bu anlaşmaların başlıcaları şunlardır:

- a) Rusya ile yapılan Boğazlar Anlaşması²³.
- b) 26 Mart 1915'de İtalyan çıkarları için yapılan Londra Anlaşması.
- c) Sykes-Picot Anlaşması (16 Mayıs 1916).
- d) St. (Saint) Jean de Maurienne Anlaşması.
- e) BalFour Deklarasyonu (2 Kasım 1917).

a) Rusya İle Yapılan Boğazlar Anlaşması (18 Mart 1915)

I. Dünya Savaşı sırasında Fransa, İngiltere ve Rusya arasında 18 Mart 1915 tarihinde yapılan bu anlaşma ile sözkonusu bu ülkeler Osmanlı Devleti'ni savaş sırasında nasıl paylaşacaklarını tesbit ettiler. Böylece Rusya, kağıt üzerinde bile olsa, geleneksel olarak devam eden tarihi gayelerini İngiltere ve Fransa'ya kabul ettirmek imkanı elde ettiler²⁴. 28 Haziran 1914'de Avusturya veliahtı Prens Franz Ferdinand ve eşinin Slava milliyetçiliğinin merkezi haline gelen Sırbistan'da öldürülmesiyle başlayan Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti henüz savaşa katılmamış, tarafsız iken, Rusya Boğazlar ve İstanbul üzerindeki amaçlarını gerçekleştirebilmek için bir takım çalışmalar içindeydi. Bu çalışma ile ilgili olarak, Rusya öncelikle müttefiki İngiltere ve Fransa nezdinde yoklamalara başladı. Osmanlı Devleti'nin 28 Ekim 1914'de Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden sonra Rusya'nın bu hususdaki faaliyetleri arttı. Rusya'nın bu yoğun çalışmalarına karşılık, 9 Kasım 1914'de İngiltere'nin cevabı;

"Siz Almanya ile uğraşın, Almanya ezilirse, İstanbul sorunu Rusya'nın işine geldiği biçimde çözülecektir" olmuştur²⁵.

²² Jevakoff (1993: 108).

²³ Sander (1992: 277).

²⁴ Armaoğlu (1983: 114).

²⁵ Bayur (1975: 35).

Esasında, İngiltere Rusya'nın Boğazlar'da üstün duruma geçmesini istemezdi. Fakat 20. yüzyılda, Almanya'nın Yakınoğu'da artan etkinliğine karşı gelişen denge arayışları ve İngiltere Savunma Komitesi'nin 1903 yılında;

"Rusya'nın Boğazlar'dan uzak tutulmasının İngiltere için birinci derecede stratejik bakımdan bir askeri çıkarı olmadığına"

dair verdiği rapora istinaden, İngiltere, Rusya'nın Boğazlarla ilgili taleplerine daha mutedil bakıyordu²⁶.

Fransa'da Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul üzerindeki isteğine karşılık kendisinin Suriye ve Filistin hakkındaki taleplerini belirtmiştir²⁷.

Rusya, diplomatik teşebbüsler içindeyken, İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale'ye saldırmaları Rusya'yı endişelendirdi. Endişe nedeni; bu saldırı başarılı olduğu takdirde, İngiltere ve Fransa'nın Boğazlar Bölgesi'nde üstün duruma gelmesi sonucu, Boğazlar'ı bu iki devletin elinden almak güçleşirdi. Bu nedenle, Rusya 1915 Şubat'ından itibaren iki müttefikini kendi istekleri konusunda bir anlaşmaya zorlamaya başladı. Bununla ilgili olarak 9 Şubat 1915'de Rus Meclisi (Duma)nin açılmasında, Başbakan Goremekin Sarıkamış zaferini kutlamasından sonra, Dışişleri Bakanı Sazonof şu doğrultuda konuşur²⁸;

"Bugün içinde bulunduğumuz harp, Rusya'nın sıcak denizlere ulaşmasıyla ilgili olarak siyasal ve ekonomik sorunların çözümlemesine bizi yaklaştırmıştır."

Bu arada, Yunan diplomatları arasında yapılan haberleşmenin bir kısmı, Rus Dışişleri Bakanlığı tarafından ele geçirilir. Ele geçen bu bilgilerde, İstanbul ve Boğazlar'a Girit'te olduğu gibi, uluslararası bir statü verildiği takdirde, Yunanistan'ın savaşa girmesinin sözkonusu olacağı belirtiliyordu²⁹.

Bunu takiben Rusya, 4 Mart 1915'de İngiltere ve Fransa'ya verdiği notada, şu taleplerini belirtmiştir:

İstanbul şehri, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Midye-Enez çizgisinden Sakarya akarsuyunun Karadeniz'e döküldüğü yere kadar olan topraklar ile Marmara Denizi'ndeki adaların Rusya'ya verilmesi ile İmroz ve Bozcada'nın geleceğinin Rusya'ya danışılarak verilmesini istiyordu³⁰.

Rusya'nın bu husustaki ısrarlı baskısı, İngiltere ve Fransa'nın hoşuna gitmemesine rağmen, batı cephesinin yükünü azaltmak ve müttefiklerin ortak davası için yaptığı mücadeleden dolayı, istemeyerek de olsa Rusya'nın sözkonusu taleplerini kabul etmek zorunda kaldılar. İngiltere 12 Mart 1915'de, Fransa'da 10 Nisan 1915'de Rusya'ya verdikleri notolarla, isteklerin taraflarınca kabul edildiğini beyan ettiler.

²⁶ Sander (1992: 277).

²⁷ Armaoğlu (1983: 115).

²⁸ Bayur (1975: 35).

²⁹ Sander (1987: 196).

³⁰ Armaoğlu (1983: 115).

Boğazlar Anlaşması'nın bir oldu-bittiye getirilmesi esasında, ne İngiltere ne de Fransa tarafından hoş karşılandı. Bu sebepten, istenilmeyen gelişmeler karşısında İngiltere, devletin askeri ve siyasi amaçlarını yeniden saptamak zorunda kalmıştır³¹. Sir Maurice de Bunsen başkanlığındaki bakanlıklar arası bir kurul "İngiltere'nin Asya Türkiye'sinden İstekleri" konulu raporu 30 Haziran 1915 tarihinde savaş konseyine sunmuştur. Her ne kadar bu raporun önerileri, İngiliz Hükümeti tarafından tam uygulanmamış ise de; Osmanlı Devleti'nin hangi amaçlarla parçalanmak istendiğini ve bu hususta oynanan oyunları, bugüne bile ışık tutabilecek büyük devletlerin Ortadoğu ile ilgili varsayımlarının ipuçlarını göstermesi bakımından önem arzeder³².

Sonuçta; Boğazlar Anlaşması gereği, Rusya, İstanbul dahil Midye-Enez çizgisinden Sakarya'nın Karadeniz'e döküldüğü yöreye kadar olan bütün Boğazlar Bölgesi'ni kağıt üzerinde de olsa, eline geçiriyordu. Dolayısıyla Rusya'nın yüzyıllardır hedefi olan sıcak denizlere ulaşmak ve stratejik bakımdan büyük öneme haiz Boğazlar'ı eline geçirmek amacı oluşuyordu. Rusya bu amacının gerçekleşmesine karşılık olarak; İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu üzerindeki özel haklarını ve Osmanlı Devleti'nden ayrılacak Arap ülkelerinin bağımsız bir varlık olmalarını kabul ediyordu³³.

b) İtalyan Çıkarları İçin Yapılan Gizli Anlaşma

Osmanlı topraklarının paylaşılması hususunda, Birinci Dünya Savaşı için yapılan gizli anlaşmalardan biri de, 26 Nisan 1915'de yapılan Londra Anlaşması'dır. Bu anlaşma, İtilâf Devletleriyle, henüz bu gruba girmemiş Birinci Dünya Savaşı çıktıktan sonra 3 Ağustos 1914'de tarafsızlığını ilân etmiş olan İtalya arasında imzalanmıştır³⁴.

Anlaşma içerik olarak; İtalya'nın İtilâf Devletleri nezdinde savaşa girmesi ön şartıyla, kendisine Antalya ve İzmir bölgesiyle birlikte, İtalya'nın 1911 Trablusgarp Savaşı'ndan beri elinde bulunan Oniki Ada'nın verileceği belirtiliyordu³⁵. İtalya'nın savaşa katılması karşılığı bu anlaşma gündeme geldiği zaman, Rusya öncelikle;

"Pay alacaklar çoğalmasın, biz yeteriz. Zaten İtalyan ordusunun bir değeri yoktur. Hiçbir yerde de bir varlık göstermemiştir"

³¹ Sander (1987: 197).

³² Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için Oral Sander'in "Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme" adlı eserine bakınız.

³³ Armaoğlu (1983: 116).

³⁴ Ünal (1958: 233).

³⁵ Sander (1987: 200).

görüşüyle karşı çıkmış, fakat daha sonra bu vetodan vazgeçerek, İtalya'nın hemen Avusturya'ya karşı savaş açması koşuluyla bu anlaşmayı imzalamıştır³⁶.

Anlaşma'nın 10. maddesi Trablusgarp ile ilgiliydi. Bu maddeye göre; Trablusgarp'ta bir nâib-us-Sultan vardı. Bu yetkili makam kaldırılacak. Cezayir, Tunus nasıl müstemlekeyse, aynı şartlar Trablusgarp'a da uygulanacaktı³⁷. Anlaşmanın 9. maddesinde ise;

“İtalya'nın Batı Güney Anadolu'da alacağı payının, İngiliz, Fransız ve Rusya'nın alacağı paydan az olmayacağı vurgulanıyordu”³⁸.

c) Ortadoğu'nun Paylaşılması Sykes-Picot Anlaşması (16 Mayıs 1916)

1789'dan itibaren Avrupa'da ortaya çıkan bağımsızlık ve milliyetçilik hareketleri, başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman Arap halklarını hemen etkilememiş olmakla beraber tamamen etkisiz kaldığını söylemek de mümkün değildir. Özellikle 1908 II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Araplar milliyetçilik hareketlerinden etkilenmeye başlamışlardı. Bir Arap Birliği kurmak amacını güden, Arap Milliyetçiliği hareketinin lideri durumunda olan Mekke Şerifi Hüseyin, bu amacı gerçekleştirebilmek için Osmanlı İmparatorluğu'na karşı İngiltere'ye dayanma yoluna gitmiştir³⁹. Esasında İngiltere, Osmanlı Devletini arkadan vurmak ve bütün Arap dünyasını Osmanlı Devletine karşı ayaklandırmak için, Mekke Şerifi Hüseyin'in amaçlarından kendi menfaatleri doğrultusunda ondan istifade etmiştir⁴⁰. İngiltere, Şerif Hüseyin'e nüfusunun tamamı Arap olmayan bölgeler ile, İngiltere'nin özel çıkarları bulunan Bağdat ve Basra haricinde diğer Arap topraklarında şartların imkan verdiği ölçüde uygun hükümet şekillerinin kurulmasına yardımcı olacağını belirtmiştir. Ayrıca kutsal yerlerin dokunulmazlığı da İngiltere tarafından teminat altına alınacaktır⁴¹. Fakat İngiltere, Ortadoğu Bölgesi'nin sınırları konusunda Şerif Hüseyin'e garanti vermemiştir. Çünkü İngiltere, Ortadoğu'yu Fransa ile paylaşmak istiyordu⁴².

Şerif Hüseyin, İngilizlerle görüşmelerinde; Hilâfet'in Padişah'tan alınması ve Hicaz'ın bağımsızlığına kavuşması hususunda kendisine yardım edilmesi istemine karşılık, bu taleplerine İngiltere tarafından sıcak bakılmamıştır. Bunun üzerine, Mekke Şerifi Hüseyin, Osmanlı Devleti'ne

³⁶ Bayur (1975: 39).

³⁷ Bayur (1975: 40).

³⁸ Bayur (1975: 40).

³⁹ Armaoğlu (1989: 30).

⁴⁰ Armaoğlu (1983: 125).

⁴¹ Armaoğlu (1989: 31).

⁴² Fromkin (1993: 180-185).

başvurdu. Hicaz Emirliği'nin babadan oğula çekmek şartıyla kendisine verilmesi talebinde bulundu. Bu isteğin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi beklenemezdi. Nitekim, kabul edilmedi, Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan sonra, savaşın gün geçtikçe şiddetlendiği dönemde, Temmuz 1915'de Mekke Şerifi Hüseyin ile İngiliz Yüksek Komiseri McMahon arasında askeri işbirliği adı altında başlayan görüşmeler sonunda, İngiltere ile Mekke Şerifi Hüseyin arasında 1916 Ocak ayında anlaşma imzalandı⁴³. Bu anlaşmaya göre; Mekke Şerifi Hüseyin'in Lübnan hariç olmak üzere bütün Arap Yarımadası'nı Suriye Irak'ı içine alacak şekilde kurulacak bağımsız bir devletin başına geçirilmesine karar verildi. Diğer bir deyimle; görünüşte bağımsız Arap Devleti'nin kurulması İngilizler tarafından kabul edilmiş oluyordu⁴⁴.

İngiltere, Mekke Şerifi Hüseyin ile yaptığı görüşmelerden Fransa'yı 1915 Kasımında haberdar etmişti. Bunu takiben İngiltere ile Fransa arasında, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki topraklarının paylaşılması gündeme geldi. İngiliz Hükümeti adına Sir Mark Sykes ve Fransız Hükümeti adına George Picot arasında Sykes-Picot Anlaşması imzalandı⁴⁵. Bu anlaşmaya göre;

1. Suriye, Lübnan, Kilikya ve Musul Bölgeleri Fransa'ya verildi.
2. Bağdat ve Basra arasındaki Dicle-Fırat Bölgesi ile Ürdün, Irak ve Filistin İngiltere'ye bırakıldı.
3. Filistin'in geri kalan kısımlarında uluslararası bir rejim ve sınırları belli olmayan bir Arap Devleti veya Arap Devletleri Federasyonu kurulacaktı⁴⁶. Bu Arap Devleti'nin kuzey kısmı Fransız nüfuz alanı güney kısmı da İngiliz nüfuz alanı olarak nüfuz alanlarına ayrıldı.
4. Ayrıca, İskenderun serbest bölge oluyordu.

İmzalanan bu Sykes-Picot Anlaşması, İngiltere'nin izlediği iki yüzlü dış politikasını göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü bu anlaşma ile tesbit edilen Ortadoğu düzenlemeleri, İngiltere'nin daha önce Araplarla yaptığı anlaşmaya ters düşmektedir. Daha açık bir ifade ile; Araplar İngilizler tarafından aldatılmışlardır⁴⁷. Araplar bağımsızlık beklerken, öteki gizli anlaşmalarla birlikte Sykes-Picot Anlaşmasının da, Rusya tarafından, Bolşevik İhtilâli'nden sonra 1918 ilkbaharında açıklanması, Araplarda aldatılmış olma duygusunun ortaya çıkmasına sebebiyet vererek şok etkisi yaptı. Araplar bu durumda kendilerine İngilizler tarafından vaadedilmiş topraklardan mahrum kaldıkları gibi, bağımsızlığa kavuşmaları da ortadan kalkıyordu. Bağımsızlık vaadlerinin yerini, İngiliz ve Siyonist egemenliği alıyordu⁴⁸.

⁴³ Bayur (1975: 43). Mekke Şerifi Hüseyin ve Ortadoğu'nun paylaşılması ile ilgili detaylı bilgi için bkz.; Hikmet Bayur, Türk İnkilâbı Tarihi, C: III, Kısım: 3, s. 236-360.

⁴⁴ Armaoğlu (1983: 125).

⁴⁵ Fromkin (1993: 180).

⁴⁶ Sander (1992: 125).

⁴⁷ Karaman (1991: 24).

⁴⁸ Hollstein (1975: 123).

d) St. (Saint) Jean de Maurienne Anlaşması

Bu gizli anlaşma, 21 Nisan 1917 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanmıştır. Görüşmeler 19-20 Nisan 1917 tarihleri arasında yapılmıştır. O sırada Rusya'da Bolşevik İhtilâli olduğu için, görüşmelere çağırılması sözkonusu olmamıştır.

Görüşmeler sonunda şu kararlar alındı:

1. İtalya 1916'da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılmış olan anlaşmaları kabul ediyordu. Çünkü 1916 Nisan ve Mayıs aylarında yapılmış olan anlaşmadan haberdar edilmemişti. Örneğin; Sykes-Picot Anlaşması, fakat İtalya böyle anlaşmayı sezmmişti. Ayrıca İtalya, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'daki etkinliğinden rahatsızlığını ve müttefikler arasında girilen her teşebbüse kendisinin de alınmasını talep ediyordu⁴⁹. Bu nedenle yukarıdaki karar öncelikle alındı.
2. İtalya'ya daha önce Londra Anlaşması'na istinaden (26 Nisan 1915) verilmiş bulunan Antalya'ya ek olarak İzmir-Kayseri-Mersin üçgeni arasında bulunan güney batı Anadolu bölgesi de veriliyordu⁵⁰. Fransa'da bu arada kendisine daha önce verilmiş olan Silifke'yi İtalya'ya vermeye razı oluyordu⁵¹.
3. İngiltere ve Fransa'nın İzmir'de serbest liman kurması mümkün olacaktı. Ayrıca İtalya; Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akka'da serbest limana sahip olacaktı.
4. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi, Rusya'nın onaylamasına bağlı tutulmuştur⁵². O sırada Rusya'da ayaklanma sözkonusudur. Dışişleri Bakanı Milikof Slav taraftarıdır ve gizli anlaşmalara bağlıdır. Onun bu konuda olumlu hareket edeceğinin halk tarafından öğrenilince yeni bir ayaklanma çıkar⁵³. Bu nedenle Geçici Hükümet iktidardan düşünceye kadar bu anlaşmayı onaylamamıştır. Rusya'da ayaklanmalardan sonra, nihayet "Bolşevikler iktidara gelir, Bolşevikler katmasız ve salmasız barış kararı alırlar, gizli anlaşmaları reddeder ve onları yayınlırlar"⁵⁴. Rusya'da geçici hükümetin iktidardan düşünceye kadar, St. Jean de Maurienne Anlaşması'nı onaylamaması barış konferansında İtalya ile müttefiklerin arasını bozan olaylardan birisidir⁵⁵.

⁴⁹ Armaoğlu (1983: 135).

⁵⁰ Sander (1992: 279).

⁵¹ Bayur (1975: 47).

⁵² Armaoğlu (1983: 136).

⁵³ Baydur (1975: 46).

⁵⁴ Baydur (1975: 46).

⁵⁵ Armaoğlu (1983: 136).

e) Balfour Deklarasyonu

2 Kasım 1917'de İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Arthur James Balfour, Uluslararası Siyonist hareketin önderlerinden Lord Rothschild'a bir mektup göndererek, "İngiltere'nin Filistin'de yahudilere ulusal bir yurdun kurulmasına olumlu baktığını ve bu hedefin gerçekleşmesi için elinden gelen her türlü yardımı yapacağını" belirtmiştir⁵⁶.

Esasında 1. Dünya Savaşı yahudilerin menfaatine çok uygun bir şekilde cereyan etti. Şöyle ki; yahudiler İngiliz ve Fransızlarla gizli bir anlaşma yaparak, Filistin'de bir yahudi devleti kurulacağı teminatını almışlardı. Bu anlaşma yapılırken, İngiltere ve Fransa Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılacağını ve bu nedenle Yahudi Devleti'nin kurulmasının daha kolay gerçekleşeceğini belirttiler. Bu vaadi ve teminatı alan Yahudiler Filistin'de Türkler aleyhine çalışmaya başladılar⁵⁷. Bunun sonucunda İngiliz ve Fransızlar Arap liderlerine, 1916 yılında vermiş oldukları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kendi yanlarında savaşa katılmaları halinde bağımsız olacakları vaadini unutarak hareket etmeye başladılar. Bunun sonucunda bölgeyi yönetmesinin gereği, bölgedeki petrol çıkarları da bunu gerektirdiğinden, bölgeyi daha küçük devletlere bölme yolunu benimsediler. İşte bu doğrultuda, Filistin Bölgesini de, Süveyş Kanalına yönelik amaçlar doğrultusunda Yahudilere bıraktılar⁵⁸. Neticede 1917'de Balfour Deklarasyonu gündeme geldi.

İngiliz Dışişlerini böyle bir mektup yazmaya iten en önemli faktör; toprakları üzerinde çok sayıda Yahudinin yaşadığı Amerika Birleşik Devletleri'nin sempatisini kazanmak amacına yönelikti. Bu sempati vasıtasıyla Almanya'ya karşı savaşta kendisine destek sağlamak istiyordu. Bu nedenle, İngiltere'nin yazdığı mektubun zamanlaması iyi saptanmıştı. Nitekim bir süre sonra, hem Almanya, hem de Osmanlı Devleti Yahudi desteğini temin edebilmek için, Siyonistler'e ilgi göstermeye başlamışlardı. Fakat bu ilgi ve doğrultuda verilen ödünler, Siyonistlerin İtilâf Devletleri'ne olan yakınlığını ve eğilimini değiştirmeye muktedir olamamıştır⁵⁹.

Balfour Deklarasyonunun yayınlanmasında, İngilizlerin bütün dünya Yahudilerinin destek ve sempatisini kazanmak ötesinde, Yahudilerin buldukları ülkelerin hükümetleri üstünde etkili olmak isteği de önemli rol oynamıştır.

Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra, Filistin'in uluslararası statüye sokulması da, İngilizlerin Ortadoğu'daki çıkarlarını tehlikeye atabilecek durumda olması, İngiltere'nin Filistin'de Yahudi devleti kurma yönünde çabalarının yoğunlaşmasına neden olmuştur.

⁵⁶ Sander (1992: 279). Balfour bildirişiyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. İsrail Elçiliği ve Basın Bürosu. İşte İsrail. İsrail'in Dünü ve Bugünü, Ankara 1969.

⁵⁷ Altuğ (1970: 294).

⁵⁸ Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (1992: 10).

⁵⁹ Sander (1992: 279).

1917'lerde Filistin'de yerleşmiş olan Yahudiler tüm dünyadaki Yahudilerin % 1'ini teşkil ederken, Filistin'de sahip oldukları toprakları ise en fazla % 2,5 civarındaydı⁶⁰.

Ayrıca İngilizler Ortadoğu'daki amaçlarını güvenilir bir müttefik aracılığıyla güvenlik altına almak istemeleri ve Arap milliyetçiliğini zararsız hale getirme düşüncesi onları Yahudilerden istifade etmeye zorlayan faktörlerden birisidir⁶¹.

Filistin'in bir Yahudi yurdu halini almasında en önemli rolü İngiltere oynamıştır. Ancak bu planın uygulama sahasında etki çalışmaları yapan, Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Daha sonra İsrail'le aralarında büyük bir yakınlık doğmuş, neticede Amerika Birleşik Devletleri, İsrail'e her hususta yardım etmiştir⁶².

İngiltere'nin desteğini alan Siyonistler, Balfour Deklarasyonunun kabul edilmesi için diğer İtilâf Devletleri nezdinde çalışmaya başladılar. Nitekim 1918 yılının sonlarında Siyonistlerin çabaları, Balfour Deklarasyonunun 18 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Barış Konferansı'na katılan Fransa, İtalya, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından resmen tanınmasını temin etmiştir. Paris Barış Konferansı'nda Filistin'e ilişkin olarak, daha önce Osmanlı Devleti'ne ait bazı bölgelerin geçici manda yönetimi altına konacağı 22. madde ile hüküm altına alınmıştır. Bunun sonucunda İngilizler Filistin'in resmi mandasının taslağını çıkarma hususunda Siyonistlerle görüşmeleri başlattılar.

Neticede 24 Nisan 1920'de imzalanan San Remo Anlaşmasıyla Filistin'in İngiliz Mandasına verilmesine karar verildi⁶³.

Bunun üzerine İngilizler Filistin'e gelince hemen Balfour Deklarasyonunu uygulamaya koymuşlar ve askeri bir yönetim ilan etmişlerdi. Bu arada Filistin'e Yahudi göçü teşvik edilmiş, Yahudilerin toprak sahibi olmaları sağlanmış, silah taşımalarına izin verilmiştir. Ayrıca kültür teşkilatları adı altında askeri topluluklar kurulmuştur⁶⁴.

Balfour Deklarasyonunun yayını ve bütün İtilâf Devletleri tarafından desteklendiği haberi alan Kral Hüseyin İngiliz Hükümeti'nden konuyla ilgili açıklama istedi⁶⁵.

İngiliz Hükümeti yaptığı açıklamada; Balfour Deklarasyonunda Filistin'de bir Yahudi Yurdu kurulması öngörülmüş olmakla beraber, bir Yahudi Devleti'nin kurulmasının sözkonusu edilemeyeceğini belirttiler⁶⁶.

⁶⁰ Ataöv (1970: 29-66).

⁶¹ Hollstein (1975: 120).

⁶² Armaoğlu (1989: 33).

⁶³ Taylor (1992: 48-49), Noward (1931: 242).

⁶⁴ Altuğ (1970: 295), Fromkin (1993: 446).

⁶⁵ Sander (1992: 279).

⁶⁶ Armaoğlu (1989: 33).

Böylece mektubun yazılışında, büyük bir olasılıkla kasten yapılan belirsizlik bugüne kadar pek çok sıkıntının çıkış noktası olmuştur. Özellikle, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra 15 Mayıs 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesiyle, Arap-İsrail çatışmasına dönüşmüş, dört tane Arap İsrail Savaşı'na sebebiyet verecek gelişmelerin çıkış noktası olmuştur⁶⁷. Balfour Deklarasyonunun sonucunda, Filistin'de oluşan İngiliz manda yönetimi, Yahudilerin bir devlet kurma yönündeki isteklerini açıkça teşvik etmemekle beraber, uygulamada esnek davranıyordu. Bir tarihçi olan Arnold Toynbee'nin İsrail Devleti kurulduktan sonra yaptığı bir açıklama çok önemlidir:

"İsrail Devleti'nin bugünkü varoluşunun ve bugün 1.500.000 Filistinli Arabin mülteci haline gelişinin sebebi, Yahudi göçmenler kendi işlerini kendi uçakları ve tankları ile çözmek için yeteri kadar çoğalınca kadar Yahudi göçü, Araplara İngiliz askeri gücü vasıtasıyla zorla kabul ettirilmiştir" der⁶⁸.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda başlayan emperyalist devletlerin müdahalesi, İmparatorluğun sarsılmasına ve zayıflamasına yol açan en önemli faktörlerden biridir⁶⁹. Emperyalist Devletler, Osmanlı Devleti çökmek üzeredir, muhakkak parçalanacaktır görüşle, Osmanlı Devleti'nin zenginliklerini sömürmek için yoğun bir faaliyet içersine girdiler. Kendi aralarında etkin olacakları nüfuz bölgelerini saptadılar. Nüfuz bölgelerinin tesbit edilmesinde, Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla ortaya çıkacak siyasi yapıda Batılı devletlerin beklentilerinin göstergesi etkiliydi. Bununla ilgili olarak Batılı devletler kendi aralarında yaptıkları gizli anlaşmalarla Osmanlı Devleti'ni paylaştılar. Sözkonusu dönemde, ortaya çıkan durumda Osmanlı insanından, toplumun bağımsız etkenler rol oynamıştır. Bu faktörler, Osmanlı Devleti'nin nesnel koşullarının ortaya çıkmasında dominant karakter durumundadır. Bu koşullar o dönem için her yönüyle Batı'nın üstünlüğünün doğal sonucuydu. Bu şartlar altında, Osmanlı Devleti'nin aydınıyla, yöneticisiyle yapabileceği hususlar sınırlıydı. Sıkıntıları bugüne kadar yansıyan Batı'nın zayıflatıcı, yıkıcı etkisini ancak yavaşlatabilecek ve dağılmayı geciktirebilecek etkiye sahiptir⁷⁰.

KAYNAKLAR

Altuğ, Yılmaz; Çin, Vietnam, Çekoslovakya ve Ortadoğu Sorunları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970.

⁶⁷ Sander (1992: 279).

⁶⁸ Hollstein (1975: 127).

⁶⁹ Ülman ve Sander (1972: 3).

⁷⁰ Ateş (1989: 283).

- Armaoğlu, Fahir;** Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988) Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1989.
- Armaoğlu, Fahir;** 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 252, Tarih Dizi 17, Ankara 1983.
- Ataöv, Türkkaya;** "Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek; İsrail'in Kuruluşuna Kadar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 25, No. 3, Eylül (1970)*.
- Ateş, Toktamış;** Siyasi Tarih I, 2. Baskı, İstanbul İktisat Fakültesi Yayınları 1989.
- Aybars, Ergün;** Mudanya Mütarekesi'nin İngiliz Basımında Etkisi, 70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları Bildiriler, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1993.
- Bardakçı, İlhan;** Bir İmparatorluğun Yağması, Balkan Bozgunu ve I. Dünya Harbi, 2. Baskı, Ankara (Tarih Yok).
- Bayur, Hikmet;** Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nin Paylaşılması Hakkında Yapılan Anlaşmalar, *Cumhuriyetin 50. Yıldönemi Semineri Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975.
- Çağatay, Neşet;** Mudanya Ateşkesi, 70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, Bildiriler, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1993.
- Fromkin, David;** Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922). Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Sabah Yayınları, 1993.
- Hollstein, Walter;** Filistin Sorunu, Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi, Çev. Cemal Ertuğ, İstanbul, Yücel Yayınları, 1975.
- Jevakoff, Alexander;** Fransa ve Mudanya Mütarekesi Öncesi ve Sonrası, 70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, Bildiriler, Uludağ Ü. Basımevi, 1993.
- Karaman, U. Lütfullah;** Uluslararası İlişkiler Çıkamazında Filistin Sorunu, İstanbul İz Yayıncılık, 1991.
- Koloğlu, Orhan;** Osmanlı Döneminde Balkanlar (1391-1918) Ortadoğu ve Balkanlar İncelemeleri Vakfı (IBIV) İstanbul, 1993.
- Masala, Anna;** İtalyan Basımında Mudanya Mütarekesi, 70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları, Bildiriler, Uludağ Ü. Basımevi, 1993.
- Noward, N. Harry;** The Partition of Turkey A. Diplomatic History, (1913-1923) Oklahoma, 1931.
- Sander, Oral;** Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, A.Ü.S.B. Fak. Yayınları; 563, Ankara, 1987.
- Sander, Oral;** Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e, 2. Baskı, Ankara İmge Kitabevi Yayınları, 1992.

- Selek, Sabahattin;** Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı), Örgün Yayınları, İstanbul, 1982.
- Savaş, Hüseyin;** Lozan'a Kadar Batı Trakya Sorunu, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.
- Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı;** Ortadoğu ve Geleceği, İstanbul 1992.
- Taylor, R. Allan;** İsrail'in Doğuşu (1897-1947); Siyonist Diplomasinin Analizi, Çev. Mesut Karaşahan, Pınar Yayınları, 1992.
- Ülman, Haluk ve Sander, Oral;** "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etmenler", *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi, C. XXVIII, Mart* (1972, No. 1).
- Ünal, Tahsin;** 1700'den 1958'e Kadar Türk Siyasi Tarihi, İkinci Baskı, Ankara 1958.
- Uçarol, Rifat;** "Tarihte: Dicle-Fırat Nehirleri, Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler, *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1993.